

«ЕСКАМБО» ЯК ПЕРВИННА ФОРМА КОЛОНІАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕКСПАНСІЇ ПОРТУГАЛІЇ НА ТЕРИТОРІЮ БРАЗИЛІЇ ПРОТЯГОМ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XVI СТОЛІТТЯ

Кряжев П.В.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

У статті розкрито зміст первинної форми колоніальної економічної експансії Португалії на територію Бразилії протягом першої третини XVI століття – «ескамбо». Вказано, що ця форма економічних відносин являла собою виплату винагороди португальцями туземному населенню шляхом обміну металевих і скляних виробів на фізичну працю індіанців з метою отримання від них цінної породи сандалового червоного дерева пау-бразіл, інших товарів і продовольства. З'ясовано, що в цих умовах рабства індіанців ще не існувало. Здійснено порівняння португальської і французької тактики заготівлі і комерційного транспортування дерева пау-бразіл із Бразилії в Європу. Висвітлена місія купця і судовласника Фернау де Лороньї в контексті отримання ним першої королівської концесії на монопольний експорт дерева пау-бразіл із Бразилії.

Ключові слова: Бразилія, експансія, ескамбо, факторія, пау-бразіл, концесія.

Постановка проблеми. У вітчизняній історіографії практично не приділяється увага дослідженню проблем історичного минулого найбільшої країни Латинської Америки – Федеративної Республіки Бразилії, однієї з найбільших держав у світі. Вона займає п'яте місце на земній півкулі за територією і населенням. Станом на 2016 р. країна зайняла дев'яте місце у світі за обсягом ВВП. Ця країна є безумовним регіональним лідером в Латинській Америці за своїм економічним, демографічним і ресурсним потенціалом.

З огляду на постійно зростаючий економічний, політичний і демографічний потенціал цієї самобутньої країни західної півкулі, її активну участь в процесах глобалізації та континентальної інтеграції (МЕРКОСУР), постійно зростає науковий інтерес до вивчення історії становлення і розвитку Бразилії, зокрема як невід'ємної складової частини колишньої португальської колоніальної імперії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що в СРСР з'явилися ґрунтовні наукові розвідки з історії Бразилії [1-2; 4-7; 11; 13]. Зокрема, наукові дослідження з латиноамериканістики почали проводитися за науковими програмами Інституту країн Латинської Америки, який продовжує своє функціонування в Москві. В сучасній російській історіографії з'явилися досить цікаві наукові праці з історії Бразилії [3; 8-10]. В українській історичній науці, на жаль, на даний час не існує жодної наукової історичної монографії або захищеної дисертації, присвяченої дослідженню різних аспектів історичного розвитку Бразилії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У вищезазначених наукових розвідках не досліджувалася проблема мотивів вибору португальською короною форми колоніальної економічної експансії на територію Бразилії протягом першої третини XVI століття – «ескамбо». У зв'язку з цим, **метою статті** є розкриття змісту вищезазваної ранньої форми колоніальної економічної експансії Португалії на територію Бразилії протягом першої третини XVI століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш ранні першоджерела з історії Брази-

лії – листи Перу Ваша Каміньї і Жоао Фараса, датовані 1500 р., називають землю, відкриту португальською ескадрою капітана-мора Педру Альвареша Кабрала, островом Істинного Хреста (*порт.* – ilha de Vera Cruz) [18, р. 12-43; 35]. Так назвав землю в момент її відкриття капітан-мор зазначеної ескадри. Згодом, нововідкрита земля за наполяганням короля Португалії Мануеля I стала називатися Землею Святого Хреста (*порт.* – Terra de Vera Cruz). Цей факт підтверджується історичними хроніками Фернау Кастаньєди і Даміау де Гойша [19; 26]. Однак, поряд із цією назвою, з'являється ще одна назва – «Бразіл» (*порт.* – «Brasil»). Про це, зокрема, свідчить хроніка Жоао де Барроса [17]. Слід, також, відзначити той факт, що на планісфері середньовічного картографа Альберто Кантіни, яка побачила світ у 1502 р., на карті Бразилії можна побачити «річку бразіла» (*порт.* – rio de brasil), яка локалізувалася картографом в околицях бухти, де стояла на рейді ескадра Кабрала в момент відкриття Бразилії. Цей факт надає нам підстави стверджувати, що в місцевості, де була позначена картографом вказана річка, поширювалися ліси червоного сандалового дерева «caesalpinia echinata» або «пау-бразіл», про властивості якого буде йти мова нижче. Більшість дослідників ідентифікують вищезазначену річку з річкою Пітанга (*порт.* – rio Pitanga), оскільки у ті часи на її берегах були ще поширеними ліси пау-бразіл, факт, який вплинув на її назву. Це слово туземного походження, оскільки індіанське слово «pytã» в перекладі означає слово – «червоний». Відомим фактом, також, є те, що місцеві індіанці тупі називали дерево пау-бразіл словом «ibirapitanga». Корінь «ibira» в перекладі з мови індіанців означає слово – «дерево».

Починаючи з другого десятиліття XVI ст. нововідкрита португальцями земля в першоджерелах часто стала позначатися як «Terra do brazyll» [22, с. 97], або «nosa teerra do Brasyl» [14, с. 292]. Зокрема, вищезгадуваний португальський хроніст Фернау Лопеш де Кастаньєда в першій книзі хроніки «Історія Індії», перше видання якої датоване 1554 р., пише: «...На цій землі Педру Альвареш Кабрал розпорядився

встановити кам'яний падран (*прим.* – межовий стовбур). Згодом земля стала називатися Бразилією (*старопорт.* – Brasill) на честь дерева бразіл (*старопорт.* – páo brasil) [19, с. 64]. Слід, також, процитувати «Хроніку короля Мануеля» Даміау де Гойша, перше видання якої датоване 1566 р. В главі LV першої частини хроніки під назвою «Відкриття землі Святого Хреста» він пише: «...До того, як Педру Альвареш Кабрал відбув із цієї місцевості, розпорядився встановити на цій землі кам'яний хрест у якості падрану з метою проголошення володіння португальською короною цією провінцією. Земля отримала назву на честь Святого Хреста. Зараз вона називається Бразилією (Brasil), на честь червоного дерева (*старопорт.* – páo vermelho)» [26].

Бразильський історик Ф.А. Варнажен у першому виданні «Загальної історії Бразилії» (1854) звертає увагу на той факт, що в умовах, коли комерсанти, які займалися транспортівлею на вантажних каравелах дерева пау-бразіл із Бразилії в Європу, їх стали називати словом «brazileiros» [36, с. 22].

Після відкриття Бразилії ескадрою капітанамора Педру Альвареша Кабрала в 1500 р. і перших розвідувальних експедицій Гонсалу Коельї і Амеріго Веспуччі до її берегів, фінансування яких забезпечувалося коштами королівської скарбниці і приватних комерсантів (Фернау де Лоронья, Бартоломео Маршионі та ін.), ново-відкрита земля стала відомою в Європі завдяки поширенню на її просторах тропічних лісів сандалового червоного дерева «caesalpinia echinata» або «пау-бразіл». Португальці зробили це дерево основою початкової фази економічної експансії Португалії в Новому Світі. Іншими словами, в контексті комерційного трафіку дерева пау-бразіл була започаткована португальська колоніальна система торгівельно-складських факторій на бразильському узбережжі як збірних пунктів стовбурів пау-бразіл для їхнього подальшого експортування на європейський континент. В факторіях португальці складували і зберігали товари, які потім їхні вантажні каравели вивозили в Португалію і у подальшому реалізувалися в інших європейських державах, де існував на них відповідний попит. Роботу щодо доставки зрублених дерев пау-бразіл виконували індіанці, за що отримували від фей тора або управляючого факторії винагороду у вигляді різноманітних металевих і скляних виробів. Така первинна форма економічних відносин в колоніальній Бразилії протягом першої третини XVI ст. в контексті комерційної експлуатації червоного барвникового дерева пау-бразіл, коли португальські комерсанти пропонували індіанцям різні цікаві для них дрібнички (свистульки, дзеркальця, дзвоники ті ін.) в обмін на їхню роботу, що полягала у рубці дерев пау-бразіл, подальше транспортування і вантаження ними цієї цінної деревини на португальські каравели, називалася терміном «ескамбо». Португальське слово «escambo» є похідним від дієслова «escambar», яке в перекладі на українську мову означає – «вимінювати». Застосування цієї форми економічних відносин підтверджується листом Дуарті Коельї, португальського дворянина-фідальго, донатарія (власника) бразильського спадкового капітанства Фернам-

буку. Листа було адресовано королю Португалії Жоао III і датовано 20 груднем 1546 р. [25].

Слід відмітити, що європейськими середньовічними комерсантам червоне барвникове дерево було вже відоме з XII ст., коли вперше був організований експорт схожого різновиду цього дерева зі Сходу італійськими купцями, особливо флорентійського походження. Барвник, який отримували з цього дерева, найчастіше використовувався для фарбування тканин.

Існує гіпотеза, що приписує флорентійському мореплавцю Амеріго Веспуччі ініціативу називати нововідкриту землю терміном «Brasil» разом з назвою «Санта-Круз». Прибічники цієї гіпотези відкидають португальське написання цього слова і наполягають на його італійському написанні, від слова «verzino», яке є своєрідним італійським варіантом написання слова «brasile». Італійський мандрівник Марко Поло цим словом позначав азійський різновид червоного дерева – «caesalpinia sappan». Італійські торгові посередники, які до кінця XV ст. займалися торгівлею цим деревом, називали його словами «bersi», «barzi», «verzi», «verzino» [27, с. 587]. Цієї гіпотези дотримувалися бразильські політичні діячі, історики К.М. де Алмейда (1818-1881) і віконт К.Ж. да Сілва Ліжбоа (1756-1835). Однак ця гіпотеза суперечить записам в історичній хроніці португальського хроніста Гаспара Коррейї «Легенди Індії», написаній у 1556 р. Хроніст згадував, що Кабрал відправив 1 травня 1500 р. у напрямку Португалії каравелу під командуванням Андре Гонсалвеша сповістити короля про відкриття нової землі з вантажем червоного дерева пау-бразіл. Наведемо фрагмент хроніки: «...капітан-мор... розпорядився відправити до королівства корабель Андре Гонсалвеша з відомостями для короля про відкриття цієї землі. Відправили туземних чоловіків, жінок, юнаків з їхніми риболовними знаряддями, одягом, великими і маленькими папугами. Рослиною землі була кукурудза. Корабель було завантажено червоним деревом, яке було дуже важким і називалося «бразіл» за його червоний колір, як у розжареного вугілля (brasa)...» [21, с. 152].

Ліси дерев пау-бразіл на території Бразилії в момент відкриття її ескадрою Кабрала у 1500 р. поширювалися вздовж атлантичного узбережжя, починаючи від сучасного північного бразильського штату Ріу-Гранді-ду-Норті і закінчуючи південно-східним штатом Ріо де Жанейро. Португальські купці, які займалися експортом пау-бразіл з території колоніальної Бразилії до Європи, стали першими португальцями, яким вдалося закріпитися на різних ділянках ново-відкритого бразильського узбережжя після його первинної розвідки португальськими і іспанськими мореплавцями. Експорт португальцями цієї цінної деревини відбувався в умовах зростаючої і небажаної конкуренції з боку французьких комерсантів, які також намагалися закріпитися на бразильському узбережжі. Бразильський дослідник Р.Сімонсен наголошував, що експорт дерева пау-бразіл з території колоніальної Бразилії до Європи започаткував перший економічний цикл розвитку колоніальної Бразилії, який тривав перші три десятиліття XVI ст. [33].

Відомості про способи торгівлі європейців в Бразилії є дещо недостатніми у зв'язку з не-

значною кількістю першоджерел, які можуть достатньо висвітлити це питання. Однак, все ж таки, європейський ринок збуту дерева пау-бразіл можна описати, користуючись різними джерелами. Документування і згадування експортних операцій щодо вивозу пау-бразіл, що мали місце в XVI ст., зустрічається у судовому журналі португальського вантажного корабля «Бретоа» (експедиція відбулася у 1511 р.) і в двох французьких першоджерелах (Жана де Лері «*Historia navigationis in Brasilia, quae et America dicitur*» 1578 р. і Андре Тевета «*Les singularitez de la France antarctique*» 1558 р.) [22; 30; 34].

Судовий журнал корабля «Бретоа» має назву на мові оригіналу: «*Llyvvo da nãoo Bertoa que vai para a tera do brazyll de que som armadores Bertolameu Marchone e Benadyto Morelle e Fernã de Lloronha e Francysco Martinz...*» [22, с. 97]. Це першоджерело знайдено бразильським істориком XIX ст. Ф.А. де Варнаженом в португальських архівних фондах Торре-ду-Томбо і опубліковане ним у першому виданні його фундаментальної праці «Загальна історія Бразилії» у 1854 р. на мові оригіналу (старопортугальська мова) [36, с. 427-432].

На відміну від португальців, французькі комерсанти мали дещо іншу тактику щодо комерційної транспортівлі дерева пау-бразіл із Бразилії. Вони не облаштовували постійно діючі факторії, оскільки розуміли загрозу нападів на них португальців. Їхні кораблі перебували на рейді біля берегів Бразилії в очікуванні повідомлення про підготовку вантажу стовбурів дерева. Про це, зокрема, свідчать вищезгадувані документальні свідчення Андре Тевета і Жана де Лері [30; 34]. Тевет описав своє життя в Бразилії в 1557 р., крім того, дав описання дерева. Він розповідав, що індіанці займалися заготівлею цієї цінної деревини і транспортували її до місць, де стояли на рейді французькі кораблі. За цю роботу індіанці отримували винагороду у вигляді різних прикрас, одягу та інших дрібних побутових речей [34].

Лері, також, перебував в Бразилії у майже той же самий час, що і Тевет, але свої спогади опублікував пізніше. Він писав, що деревина пау-бразіл була такою твердою, що це дерево було дуже важко рубати. Поряд із цим, у зв'язку з відсутністю тяглових тварин, необхідних для перевезення стовбурів, цю роботу виконувала людина [30].

Вирубка лісів пау-бразіл протягом першої третини XVI ст. сягнула значних масштабів. Французький історик П. Жаффарель звернув увагу на той факт, що неможливо взагалі підрахувати обсяги вирубки червоного дерева в Бразилії, яке йшло на експорт до Європи. Дослідник зазначає, ця деревина коштувала во Франції дуже дорого, тому багато комерсантів прагнули постійно збільшувати експорт пау-бразіл у напрямку їхньої країни [24, с. 79-80].

Зупинимось на розкритті властивостей сандалового дерева. Дерево має декілька різновидів, поширених у різних частинах світу. Один із різновидів дерева був поширений в регіонах тропічної Африки, другий різновид мав своє поширення в Південній Азії, третій різновид зустрічався на території Центральної Америки, особливо на території сучасних країн Нікарагуа

і Мексика. Наступний різновид, який був поширений на території Бразилії, має латинську назву – «*caesalpinia brasiliensis*». Цей різновид червоного дерева португальці назвали терміном «*rau de pernambuco*», що в перекладі з португальської мови означає «пернамбукове дерево», ареали розповсюдження якого мали найбільшу локалізацію на території сучасного північно-східного бразильського штату Пернамбуку. Цей різновид дерева вважався найбільш цінним для отримання фарбника під назвою «*brasilino*». Ці дерева росли в густих лісах, які португальські колоністи називали терміном «*capoeiras*» («капоейраш») [31, с. 41-42].

Серцевина стовбурів пау-бразіл в процесі їхньої промислової обробки розтиралася до стану густого порошку, після чого він насичувався водою й протягом декількох тижнів перебував у стані бродіння. Таким чином, виготовлявся барвник, що застосовувався для фарбування різноманітних тканин у відтінки червоного і рожевого кольорів, виготовлення мініатюр у книгах і документах. Барвник, також, застосовувався для фарбування меблів. В живописі цей фарбник застосовувався менше.

Біологічні властивості дерева пау-бразіл уперше досліджувалися в колективній праці голландських натуралістів, географів Вільяма Пізона, Жоанеса де Лаета і німецького натураліста Георга Маркграфа під назвою «*Historia Naturalis Brasiliae*», опублікованій у 1648 р. У цій праці, написаній латинською мовою, дерево називається терміном «*brasiliensibus*». Крім того, подається назва дерева на мові місцевих індіанців тупі – «*ibirapitanga*», що в перекладі означає «червоне дерево» [32, с. 101-102].

У праці одного з піонерів бразильської географії Айреса Казала «*Corografia Brasiliae*», опублікованій в 1817 р., вміщені відомості про три різновиди дерева пау-бразіл: «бразіл-мірім» (*порт.* «*brazil-mirim*»), «бразіл-ассу» (*порт.* «*brazil-assu*») або «розадо» (*порт.* «*rozado*») і «бразілето» (*порт.* «*brazilito*»). При цьому він вказував у праці, що дерево сорту «бразіл-ассу» («розадо») є найбільш високим і струнким. Рідина, що видобувається із нього, є менш густою і має рожевий колір. Дерево сорту «бразілето» за своїми властивостями незначно відрізняється від сорту «бразіл-ассу». Дерево сорту «бразіл-мірім» має більш товстий стовбур і більш тонку жовтувату кору. Його листя є більш дрібними, а серцевина дерева має більш червоний колір у порівнянні з іншими сортами [18]. Щодо цього останнього сорту дерева, згадуваний історик Поль Жаффарель називає його терміном «*ibirapitanga-brasil*» («*ibirapitanga-brasil*»). Воно має листя, схожі на листя самшиту (вічнозелене дерево) і жовтувато-білі квіти. Цей сорт є найбільш цінним. Рідина дерева сорту «бразілето» має посередню якість, у той час, як рідина дерева сорту «бразіл-ассу» має найнижчу цінність і якість. Крім того, французькі комерсанти виділяли ще один сорт дерева пау-бразіл – «жакаранда». Із сорту цього дерева отримували фарбник фіолетових відтінків [24, с. 81].

В умовах, коли португальський король Мануель I був зачарований багатствами Індії, нововідкрита земля Терра-де-Санта-Крус не викликала у нього схожого інтересу. Після демонстрації йому

Гаспаром Лемушем зразків дерева пау-бразіл, король ініціював запровадження системи орендних контрактів для комерсантів, які мали бажання здійснювати комерційне транспортування цього дерева з Бразилії в Європу. Зокрема, про цей факт свідчать бухгалтерські записи канцелярії короля Мануеля I, опубліковані в шести томах «Португальського історичного архіву», виданих у Лісабоні протягом 1903-1908 рр. [15]. Наприклад, у цих записах згадується флорентійський купець Бартоломео Маршиони, який на початку XVI ст. проживав в Лісабоні і мав королівський дозвіл на торгівлю гірким перцем та іншими спеціями з Індії. Далі згадується племінник цього купця Бенедикт Морелі, який мав контракт на експорт цукру з Мадейри строком на 1509-1511 рр. Завдяки цим записам ми дізнаємося про те, що король Мануель I у 1502 р. надав перший трирічний контракт або монополну концесію на комерційне транспортування пау-бразіл із Бразилії багатому фідальго (дворянину), єврейському купцю, уроженцю Астурії, який прийняв християнську віру, Фернау де Лороньє (Нороньє).

Завдяки королівській грамоті привілеїв (*carta de quitação*), датованою 26 березням 1498 р, ми дізнаємося про те, що Фернау де Лороньє був поважним кредитором королівської скарбниці. У цій грамоті він позначений у переліку португальських купців під № 95. Ця грамота називала його, також, одним із кредиторів королівської скарбниці [16, с. 244]. Крім того, король жалував цьому заможному купцю громадянство Лісабона з переліком відповідних пільг [28, с. 326]. З цим пожалуванням перед Фернау де Лороньєй відкривалися широкі перспективи заморської торгівлі, завдяки відкриттю нового морського шляху в Індію. В цьому контексті він позиціонує себе не тільки як заможний купець, але і як судовласник, причетний до організації та фінансування морських експедицій у напрямку Індії і Бразилії. За ці дуже цінні послуги Португальському королівству король Мануель I пожалував Фернау де Лороньє 16 січня 1504 р. у пожиттєвий спадок острів Сан-Жуан в Атлантичному океані в якості приватно-спадкового капітанства (домініона), який пізніше став носити ім'я цього іменитого купця (сучасний острів Фернандо-де-Норонья в Атлантичному океані). Цей острів був відкритий португальською ескадрою під командуванням Гонсалу Коельї за участі італійського космографа і лоцмана Амеґіо Веспуччі 10 серпня 1503 р. Ця ескадра була організована і профінансована консорціумом купців, серед яких був Фернау де Лороньє. Це спадкове пожалування кожний раз підтверджувалося королівськими грамотами його нащадкам. Острів став центральним збірним пунктом комерційного транзиту дерева пау-бразіл із Бразилії в Європу.

Згідно королівському концесійному дозволу Фернау де Лороньє зобов'язувався за власний рахунок кожний рік відправляти у напрямку берегів Бразилії торговельну ескадру у складі шести кораблів, щорічно обстежувати кожною із цих ескадр 300 ліг бразильського узбережжя («ліга» в Португалії застосовувалася для вимірювання відстані і дорівнювала шести кілометрам) і облаштувати на цій території укріплений форт-факторію. Термін дії концесії склав три роки.

Компенсацію за ці заходи було те, що Фернау де Лороньє протягом першого року дії концесії звільнявся від сплати королівського податку, протягом другого року зобов'язувався сплачувати у королівську казну шосту частину прибутку, а протягом третього року – четверту частину прибутку. Ці відомості присутні у листі Піетро Рондінеллі із Севільї, датованому 3 жовтнем 1502 р. Наведемо уривок із цього листа: «...Король Португалії надав в аренду землю, яку розвідав Амеґіо Веспуччі, деяким новим християнам з їхнім зобов'язанням відправляти кожний рік бкораблів і обстежувати щорічно 300 ліг берега, побудувати укріплений форт на обстеженій території і утримувати його протягом 3 років. Протягом першого року вони нічого не сплачують, на другий рік сплачують шосту частину прибутку, а на четвертий рік – четверту частину прибутку. За власний рахунок вони транспортують дерево пау-бразіл, рабів і інший прибутковий товар...» [28, с. 255].

Як уже зазначалося вище, після отримання концесії Фернандо де Лороньє на власні кошти у 1503 р. організував ескадру під командуванням капітана-мора Гонсалу Коельї у складі 6 кораблів до берегів Бразилії, яка вирушила з Лісабону. Ескадра досягла зручної для великотоннажних кораблів бухти, названої на честь всіх святих – «Баїя-де-Тодуш-ос-Сантуш» (територія сучасного бразильського штату Баїя). Далі експедиція прослідувала на південь від бухти Всіх Святих, подолавши 260 ліг. Наприкінці цього відрізка шляху на березі була збудована перша на території Бразилії факторія з метою складування стовбурів пау-бразіл, у якій залишилося 24 озброєних учасників експедиції з запасом продовольства на 6 місяців [28, с. 292]. Якщо відрахувати відстань 260 ліг від бухти Всіх Святих на південний захід, ми фактично потрапляємо в околиці острова Кабу-Фріу, де була, на думку більшості істориків, мореплавцем Амеґіо Веспуччі заснована факторія.

Ще одне документальне свідоцтво королівської концесії, наданій Фернау де Лороньє у 1505 р. (діяла 10 років), є доповідь венеціанського купця Лунардо да Са Массера 1506 або 1507 рр. (*Relazione di Lunardo da Ca Masser*). Наведемо цікавий для нашого дослідження фрагмент цієї доповіді: «...З Нового Світу кожний рік вивозиться 20 тисяч квінталів стовбурів дерева пау-бразіл, які є товстими і дуже важкими... Багато стовбурів відправляється во Фландрію, Кастилію, Італію та інші місцевості. Вартість одного квінталу дерева складає 2.5 дукатів. Контракт на експорт пау-бразіл наданий королем новонаверненому християнину Фернау де Лороньє на 10 років, з вартістю – 4 тисячі дукатів на рік. Кожний рік Фернау де Лороньє за власний рахунок відправляє у напрямку Нового Світу ескадру у складі 6 кораблів з їхніми екіпажами. Дерево транспортується в Лісабон з витратами 0.5 дуката за один квінтал...» [28, с. 278].

Аналіз цієї доповіді надає нам підстави стверджувати, що королівська концесія Лороньє на експорт пау-бразіл із Бразилії до Європи тривала до 1515 р. Щорічний внесок комерсанта в королівську скарбницю складав чотири тисячі золотих дукатів, при цьому загальний щорічний обсяг експорту пау-бразіл складав орієнтовно

50 тисяч золотих дукатів. Щоб зрозуміти, який був ваговий обсяг експорту дерева, зазначимо, що старопортугальська вагова одиниця «квінтал» в середньовічній Португалії була еквівалентною 58.76 кг ваги. Наведемо, також, повну вагову шкалу, яка застосовувалася в Португалії в середньовічну добу [23, с. 210]:

- 1 квінтал = 4 арроби = 128 арратела = 2048 унції;
- 1 арроба = 32 арратела = 512 унцій;
- 1 аррател = 16 унцій.

Якщо прийняти, що вага одного стовбуру пау-бразіл складала 30 кг або 0.51 квінтала, ми приходимо до висновку, що щорічний ваговий обсяг експорту пау-бразіл вантажними каравелами, судновласником яких був Фернау де Лоронья з його консорціумом, не перевищував 1175.2 тонни деревини або більше 39 тисяч одиниць стовбурів.

Щодо середньовічної грошової одиниці – золотого дуката, яка мала своє поширення в Європі, слід відзначити, що португальським аналогом її була золота монета, яка називалася – «крузадо». Золотий крузадо вміщував у собі у часи короля Жоао III 400 реалів. Крузадо – це була монета, виготовлена із чистого золота в 23.75 карата або 989 проби, вагою 3.614 грама [23, с. 213].

В межах дії 10-річної концесії, у 1511 р. Лоронья разом з португало-італійським консорціумом купців і судновласників організував експедицію вантажного судна «Бретоа» у напрямку Бразилії з метою вивозу чергового вантажу дерева пау-бразіл до Європи. У складі консорціуму були багатий флорентійський купець Бартоломео Маршионі разом з його племінником Бенедиктом Морелі і Франсіско Мартінс [22, с. 97]. Капітаном-мором корабля був Крістовам Піреш. До складу екіпажу судна крім капітана-мора входили лоцмани Фернау Ваш, Жоао Лопеш Карвалью, секретар експедиції Дуарті Фернандеш, 13 досвідчених моряків і 18 юнгів. 22 лютого 1511 р. судно відправилось у плавання з Лісабону у напрямку португальської факторії Кабу-Фріу, побудованої на території однойменного острова (сучасний бразильський штат Ріо де Жанейро) Географічні координати острова Кабу-Фріу: 23°00' південної широти; 41°59' західної довготи. Документ називає управляючим (фейтором) факторії Жоао де Брагу [22, с. 109].

Експедиція досягла вказаної факторії 26 травня 1511 р. Відомості про перебіг експедиції надає вищезгадуваний її судовий журнал «Livro da nau «Bretoa». У цьому судовому журналі є запис, що корабель тримав курс у напрямку «terra du бразіл» («terra do brazyl») [22, с. 97]. Цей факт говорить про те, що вже у 1511 р. нововідкриту землю португальці стали називати на честь цінного сорту сандалового червоного дерева, яке росло на її берегах. На борт корабля було завантажено 5009 стовбурів пау-бразіл або, орієнтовно, 2554 квінтала (150 тонн) деревини [22, с. 106-107]. Якщо скористатися свідченням, яке залишив венеціанський купець Лунард да Са Массер, що вартість одного квінтала дерева складала 2.5 золотих дукатів, ми приходимо до висновку, що загальна експортна вартість вантажу пау-бразіл, не враховуючи витрати на транспортування, склала, орієнтовно, 6385 золотих дукатів.

Крім того, португальці взяли на борт 36 індіанців, 15 папуг, 16 диких котів (maracaças), 3 мавпи – макаки, 15 мавп – сагуїв, 16 черепах та ін. [22, с. 107-109]. Після завантаження деревини, туземців, тварин і птахів, корабель 29 липня вирушив до Лісабону, якого досяг у кінці жовтня.

Португальська корона жалувала привілеї на експорт пау-бразіл із Бразилії в Європу і іноземним комерсантам. Офіційний документ свідчить про пожалування таких привілеїв німецьким комерсантам 6 жовтня 1503 р. Грамота оговорювала, що німецькі комерсанти отримали право торгувати спеціями із Індії і деревом пау-бразіл із Бразилії. За цей привілей вони зобов'язувалися сплачувати лише акцизний збір «сісу» (*port.* – «sisa»). Документ вміщено на сторінці 25 королівської канцелярської книги № 22 [20].

Цікаві для нашого дослідження відомості ми отримуємо завдяки аналізу перебігу першої військово-колонізаційної експедиції капітана-мора Мартіма Афонсу де Соузи 1530-1532 рр. до берегів Бразилії. Експедиційний щоденник учасника цієї експедиції Перу Лопеша де Соузи, рідного брата Мартіма Афонси, свідчить, що португальці в акваторії Бразилії захопили французький корабель з контрабандою дерева пау-бразіл, який за наказом капітана-мора у якості трофею з листами для короля і полоненими французами був відправлений із бухти Пернамбуку в Португалію з вантажем червоного дерева під командуванням Жоао де Соузи 24 лютого 1531 р. [22]. Цей факт згадується у листі Мануеля де Алпоїма від 24 лютого того ж року, написаному в Пернамбуку і адресованому дворянину-фідальному Діогу Вашу, який перебував на посаді королівського альмошаріфа (комірника) арсеналу Гвінеї і Індії в Лісабоні. Лист зберігається в архіві Торре-ду-Томбо. У цьому листі надається описання захопленого корабля і вказується, що він «був завантажений деревом пау-бразіл» [29, с. 138].

Спочатку трофейний корабель прибув в Алгарву, де перебував до кінця червня 1531 р., потім взяв курс у напрямку португальського міста Віла-Нова-де-Портімао, де відбулося розвантаження дерева пау-бразіл. Фейтором митниці вказаного міста був Діогу де Олівейра, якому була доручена операція по розвантаженню дерева і послідуочим його продажем. Розвантаження дерева, як свідчить регламентна книга цієї операції «Livro que se fez da descarrega da não franceza que estava neste porto carregada de brasil delRey noso Senhor», відбувалося за присутності секретаря митниці [29, с. 139].

Згідно вказаній регламентній книзі, розвантаження дерева розпочалося 10 липня. Всього було розвантажено 2768 стовбурів. Загальна вага вантажу склала 927 квінталів і 1.5 арроби. Вартість вантажу склала від 800 до 900 реалів за один квінтал деревини або від 2 до 2.25 золотих крузадо [29, с. 139-140].

Дерево перезавантажувалося у вантажні човни по 50 стовбурів і транспортувалося до місця зберігання, де нотаріус фіксував точну кількість доставленого дерева. Після завантаження комори вона зачинялася на два замки. При цьому, один ключ був у керівника митниці (у даному випадку, у Діогу де Олівейри), а другий ключ був у секретаря митниці. Всі особи, які були за-

діяні в операції розвантаження, транспортування і складування дерева пау-бразіл, обов'язково складали присягу про те, що вони будуть сумлінно виконувати доручені ним обов'язки. Вантаж до місця зберігання супроводжував алькайд (голова) міста.

Висновки дослідження. Шляхом аналізу першоджерел з'ясовано, що після відкриття Бразилії у 1500 р. і перших розвідувальних експедицій до її берегів, фінансування яких переважно забезпечувалося на кошти приватних комерсантів, нововідкрита земля стала відомою в Європі завдяки поширенню на її просторах тропічних лісів сандалового червоного дерева «caesalpinia

echinata» або «пау-бразіл». Португальці зробили це дерево основою початкової фази економічної експансії Португалії в Новому Світі. Формою економічної експансії португальців на територію Бразилії протягом першої третини XVI ст. був своєрідний «обмін» – «ескамбо». Така форма економічних відносин португальців з туземним населенням Бразилії дозволяла пропонувати своєрідну винагороду індіанцям шляхом обміну португальських металевих і скляних виробів на фізичну працю туземців та отримувати від них продовольство, дерево пау-бразіл і інші необхідні товари. В цих умовах рабства індіанців ще не існувало.

Список літератури:

1. Антонов Ю.Н. Бразилия: армия и политика / Ю.Н. Антонов. – М.: Наука, 1973. – 256 с.
2. Глинкин А.Н. Новейшая история Бразилии (1939-1959) / А.Н. Глинкин. – М.: Издательство ИМО, 1961. – 403 с.
3. Давыдов В.М., Бобровников А.В. Роль восходящих гигантов в мировой экономике и политике (шансы Бразилии и Мексики в глобальном измерении) / В.М. Давыдов, А.В. Бобровников. – М.: ИЛА РАН, 2009. – 234 с.
4. Калмыков Н.П. Диктатура Варгаса и бразильский рабочий класс / Н.П. Калмыков. – М.: Наука, 1981. – 230 с.
5. Караваев А.П. Бразилия: прошлое и настоящее периферийного капитализма / А.П. Караваев. – М.: Прогресс, 1989. – 277 с.
6. Коваль Б.И. Бразилия вчера и сегодня / Б.И. Коваль. – М.: Наука, 1975. – 176 с.
7. Комиссаров Ю.Н. Русские источники по историографии Бразилии первой трети XIX в. / Ю.Н. Комиссаров. – Л.: Наука, 1977. – 168 с.
8. Мартынов Б.Ф. Бразилия – гигант в глобализирующемся мире / Б.Ф. Мартынов. – М.: Наука, 2008. – 320 с.
9. Мартынов Б.Ф. Золотой канцлер. Барон де Рио-Бранко – великий дипломат Латинской Америки / Б.Ф. Мартынов. – М.: ИЛА РАН, 2004. – 160 с.
10. Окунева Л.С. Бразилия: особенности демократического проекта. Страницы новейшей политической истории латиноамериканского гиганта / Л.С. Окунева. – М.: МГИМО, 2008. – 823 с.
11. Очерки истории Бразилии / За ред. В.И. Ермолаева. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1962. – 571 с.
12. Сарайва Ж.Э. История Португалии / Ж.Э. Сарайва. – М.: Весь мир, 2007. – 384 с.
13. Слэзкин Л.Ю. Земля Святого Креста. Открытие и завоевание Бразилии / Л.Ю. Слэзкин. – Л.: Наука, 1970. – 160 с.
14. Alguns documentos do archive nacional da Torre do Tombo acerca das navegações e conquistas portuguesas. – Lisboa: Imprensa Nacional, 1892. – 555 p.
15. Archivo historico portuguez: Em 6 vol. – Lisboa: Typographia de Calçada do Cabra, 1903-1908.
16. Archivo historico portuguez: Em 6 vol. – Lisboa: Typographia de Calçada do Cabra, 1903-1908. – Vol. 1. – 478 p.
17. Barros J. Decada primeira da Asia / J. Barros. – Lisboa: Imprensa per Jorge Rodriguez, 1628. – 430 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://purl.pt/21935>
18. Casal M.A. Corographia brasiliae / M.A. Casal. – Rio de Janeiro: Na impressão regia, 1817. – 420 p.
19. Castanheda F.L. Historia do descobrimento e conquista da India pelos portugueses: Em 8 livros. – Coimbra, 1551-1561. – Livro 1. – 202 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://purl.pt/15294>
20. Chancelaria de D. Manuel. – Livro 22. – Fl. 25. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.aatt.org>
21. Correa G. Lendas da India: Em 4 T. / G. Correa. – Lisboa: Na typographia da Academia Real das Sciencias, 1858. – T. 1. – 492 p.
22. Diario da navegação de Pero Lopes de Sousa pela costa do Brasil ate o rio Uruguay (de 1530 a 1532) acompanhada de varios documentos e notas. – Rio de Janeiro: Typographia de. D.L. dos Santos, 1867. – 114 p.
23. Edelweiss F. O arrendamento da terra de Vera Cruz e as expedições particulares / F. Edelweiss // Revista trimestral do instituto historico e geographico do Brasil. – 1970. – Vol. 287. – P. 201-216.
24. Gaffarel P. Histoire du Bresil Français au seizieme siecle / P. Gaffarel. – Paris: Maisonneuve et C., Libraires-Editeurs, 1878. – 512 p.
25. Gama J.B.F. Memorias historicas da provincia de Pernambuco: Em 4 T. / J.B.F. Gama. – Pernambuco: Na typographia de M.F. de Faria, 1844. – T. 1. – 302 p.
26. Goes D. Chronica do serenissimo o senhor rei D. Manoel / D. Goes. – Lisboa: Na officina de Miguel Manescal da Costa, 1749. – 609 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://purl.pt/288>
27. Heyd W. Histoire du commerce du Levant au moyen-age: Em 2 T. / W. Heyd. – Leipzig: Otto Harrassowitz, Libraire-Editeur, 1885-1886. – T. 2. – 800 p.
28. Historia da colonização portuguesa do Brasil: Em 3 vol. / J. Cortezão, C.M. Dias, M.L. Mendonça M.L. e outros. – Porto: Litografia Nacional, 1923. – Vol. 2: A epopeia dos litorais. – 440 p.
29. Historia da colonização portuguesa do Brasil: Em 3 vol. / C.M. Dias, J. de Freitas, A. Baião, P. Azevedo, P. Merêa. – Porto: Litografia Nacional, 1924. – Vol. 3: A idade media brasileira. – 396 p.
30. Léry J. Histoire d'un voyage fait en la terre du Bresil, autrement dite Amerique / J. Léry. – Geneve: Antoine Chuppin, 1578. – 437 p.
31. Marchant A. Do escambo a escravidão. As relações economicas de portugueses e indios na colonização do Brasil (1500-1580) / A. Marchant. – São Paulo, Rio de Janeiro, Recife, Porto Alegre: Companhia Editora Nacional, 1943. – 205 p.
32. Pison G., Marcgraf G., Laet J. Historia naturalis Brasiliae / G. Pison, G. Marcgraf, J. Laet. – Amstelodami: Apud Lud. Elzevirium, 1648. – 300 p.

33. Simonsen R.C. *Historia economica do Brasil (1500-1820)* / R.C. Simonsen. – Brasilia: Senado Federal, 2005. – 590 p.
34. Thevet A. *Les singularitez de la France antarctique* / A. Thevet. – Paris: Maisonneuve, Libraires-Emteubs, 1878. – 462 p.
35. Varnaghen F.A. *Carta de mestre João Physico d'el Rei, para o mesmo Senhor. De Vera Cruz ao 1º de Maio de 1500* / F.A. Varnaghen // *Revista trimensal do instituto hisrotico e geographico do Brasil*. – 1885. – Т. 5. – P. 364-366.
36. Varnhagen F.A. *Historia geral do Brazil: Em 2 T.* / F.A. Varnaghen. – Rio de Janeiro: Caza de E. e H. Laemmert, R. da Quitanda, 1854. – Т. 1. – 496 p.

Кряжев П.В.

Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя

«ЭСКАМБО» КАК ПЕРВИЧНАЯ ФОРМА КОЛОНИАЛЬНОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭКСПАНСИИ ПОРТУГАЛИИ НА ТЕРРИТОРИЮ БРАЗИЛИИ НА ПРОТЯЖЕНИИ ПЕРВОЙ ТРЕТИ XVI ВЕКА

Аннотация

В статье раскрыто содержание первичной формы колониальной экономической экспансии Португалии на территорию Бразилии на протяжении первой трети XVI века – «эскамбо». Указано, что эта форма экономических отношений представляла собой выплату вознаграждения португальцами туземному населению посредством обмена металлических и стеклянных изделий на физический труд индейцев с целью получения от них ценной породы сандалового красного дерева пау-бразил, других товаров и продовольствия. Выяснено, что в этих условиях рабства индейцев ещё не существовало. Осуществлено сравнение португальской и французской тактики складирования и коммерческого транспортирования дерева пау-бразил из Бразилии в Европу. Освещена миссия купца и судовладельца Фернау де Лороньи в контексте получения ним первой королевской концессии на монопольный экспорт дерева пау-бразил и Бразилии.

Ключевые слова: Бразилия, экспансия, эскамбо, фактория, пау-бразил, концессия.

Kryazhev P.V.

Nizhyn State University named after Nikolai Gogol

THE «ESCAMBO» AS INITIAL FORMA OF PORTUGAL'S COLONIAL ECONOMIC EXPANSION ON THE TERRITORY OF BRAZIL DURING THE FIRST THIRD OF THE XVI CENTURY

Summary

In the article we discovered the contents of initial forma of Portugal's colonial economic expansion on the territory of Brazil during the first third of the XVI century – «escambo». We indicated that this forma of economical relationship presented a reward payment by the portugueses for the natives. This reward payment was realized by means of exchange of the metallic and glass artifacts on the manual labour of the indians with aim of receiving valuable breed of red sandalwood pau-brazil, other goods and provisions. We found out that in this conditions slavery of the indians didn't existed. We compared portuguese and french tactics of the warehousing and commercial transportation of wood pau-brazil from Brazil towards Europe. We have covered a mission of the merchant and vessel owner Fernao de Loronha in the context of receiving by him the first royal concession on exclusive export of wood pau-brazil from Brazil.

Keywords: Brazil, expansion, escambo, factory, pau-brazil, concession.